

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАРУГУ НАД МОГИЛОЮ: ОКРЕМІ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Денисов Сергій Федорович

*доктор юридичних наук, професор
м. Чернігів, Україна*

Коваленко Наталія Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент, адвокат
м. Київ, Україна*

Повага до честі і гідності людини – є моральною основою суспільства, фундаментальною засадою цивілізаційного державотворення, одним із головних принципів правосуддя¹. Суб'єктами-носіями «честі» та «гідності» є не лише фізичні особи, але й інші учасники суспільних відносин: юридичні особи, держава та суспільство. Проте «честь та гідність» у зазначених учасників має вираження в інших цінностях, зокрема у суспільства – це «моральність», а також повага до існуючих правил поведінки².

Гідне ставлення до тіла (праху) людини після смерті та до місця її поховання у відповідності до усталених звичаїв і традицій посідають важливе місце у системі правил суспільної поведінки, а заборони, передбачені ст. 297 КК України, на сьогодні є основним засобом кримінально-правової охорони моральних засад суспільства у цій сфері.

Факти наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого традиційно є другим (після хуліганства) за поширеністю злочином у категорії злочинів проти громадського порядку та моральності. За даними офіційної статистики, їх частка складала в різні роки (за період з 2013 по 2021 роки) від 17,0% до 23,0%, у 2022 році знизилась до 12%. У 2013–2018 роках кількість цих діянь коливалася на рівні 1600–2000 випадків на рік, але в 2019 році скоротилася майже в 2 рази до 1 085 (-46,6%). У наступні два роки вона залишалася на цьому рівні, а в 2022 році знову знизилася у 2,3 рази та дорівнювала 486³. Таким чином, спостерігається стрибкоподібна тенденція у реєстрації таких кримінальних правопорушень,

¹ Кушнір Л. В. Захист честі й гідності людини у сфері кримінального судочинства. Право та суспільство. 2015. № 6-2. С. 196.

² Підгородинський В. М. (2020). Злочини проти честі і гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження) : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, С. 16.

³ Вербенський М. Г. (2023). Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік: монографія / авт. кол. М.Г. Вербенський, О.Г. Кулик, І.В. Наумова та ін.; за заг. ред. М.Г. Вербенського, Київ : Юрінком Інтер. С. 134.

проте, зважаючи на традиційно високий рівень латентності зазначених злочинів, покладатись лише на офіційні статистичні дані не можна, адже вони не відображають реальної картини.

Натомість, навіть окремі факти наругу над могилою, стаючи відомими суспільству, зазвичай викликають неабиякий резонанс та громадське обурення. Таким прикладом є виявлення 10 березня 2024 року на пустирі в одному з районів міста Києва коробок і пакетів, в яких знаходилось 36 погребальних урн з нанесеними на них прізвищами та датами народження і смерті, а також з ймовірним прахом померлих людей⁴.

За понад двадцять років існування чинного КК України до тексту статті 297 зміни вносилися п'ять разів, що пов'язано як з реальною необхідністю забезпечення відповідності цієї норми кримінологічним реаліям, так і з прагненням законодавця вирішити певні суспільні проблеми за допомогою кримінального закону.

Первісна законодавча модель диференціації кримінальної відповідальності за наругу над могилою мала явно незавершений вигляд. Стаття 297 КК України (у ред. 2001 р.) містила одну частину та передбачала кримінальну відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі⁵. Такий підхід законодавця не враховував певної частини багатооб'єктного характеру цього злочину, що мало наслідком неоднозначність практики її застосування та помилок у кримінально-правовій кваліфікації.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» від 19.03.2009 № 1166-IV⁶, ця норма зазнала кардинальних змін, доповнилась кваліфікованими складами, була посилена кримінальна відповідальність за такі злочини.

Зокрема, ст. 297 КК України доповнилась такими кваліфікуючими ознаками, як: 1) повторність; 2) вчинення злочину за попереднього змовою групою осіб; 3) вчинення злочину з корисливих мотивів; 4) вчинення злочину з хуліганських мотивів; 5) вчинення злочину щодо братської могили чи могили Невідомого солдата; 6) вчинення злочину поєднане із застосуванням насильства чи погрозою його застосування. Як вбачається, цей підхід був найбільш оптимальним, використовувана правова конструкція була детально виписана та задовольняла сучасні потреби у цій сфері.

⁴ В Києві на пустирі знайшли урни з прахом померлих: деталі скандалу. URL: <https://www.rbc.ua/rus/style/kyievi-pustiri-znayshli-urni-prahom-pomerlih-1710242608.html> (дата звернення: 12.03.2024).

⁵ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – К. : Атіка, 2001.

⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого : Закон України від 19.03.2009 №1166-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166-17#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

Подальші «доопрацювання» законодавця призвели до невиправданого, на наш погляд, виокремлення таких способів вчинення злочину, як «наруга», «осквернення», «руйнування», адже навіть зі змісту поняття «наруга», визначеного Законом України «Про поховання та похоронну справу», логічно вважати, що всі ці дії охоплюються загальним поняттям «наруга». Виникає питання доцільності виділення окремих елементів наруги (способів її вчинення), адже це істотно ускладнює кримінально-правову кваліфікацію та породжує плутанину.

Слід також звернути увагу на наявне повторення (дублювання) у частинах 2 і 3 цієї статті об'єкта посягання – пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців.

На даний час відповідна норма видається переобтяженою в частині вчинення відповідних діянь щодо «особливих» категорій поховань (братська могила чи могила Невідомого солдата, пам'ятник, споруджений в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, воїнів-інтернаціоналістів та миротворців, а також осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації або іншої держави, визнаної Верховною Радою України агресором, учасників Революції Гідності, борців за незалежність України у XX столітті). Навряд чи виправдано формулювати виключний перелік, адже поява нових особливих категорій поховань – лише питання часу, у зв'язку з чим ця норма має бути максимально гнучкою.

Звернення до оновленого (станом на 25 лютого 2024 року) контрольного тексту проекту КК України⁷ також спонукає висловити окремі зауваження щодо запропонованого формулювання відповідної норми.

Як вбачається, запропонована назва статті 7.6.8 проекту (Наруга над померлою людиною) не зовсім узгоджується з її змістом. Слід відзначити, що автори проекту демонструють кардинально інший підхід, відходять від усталеного поняття «тіло (прах) померлого», вживаючи у назві статті термін «померла людина». Водночас, таким формулюванням невиправдано звужений об'єкт відповідного кримінального правопорушення, що викликає певні застереження.

Фактично термін «наруга» вживається лише у назві статті, натомість у самому тексті ст. 7.6.8, по суті, перераховуються окремі її форми: осквернення тіла (останків, праху) померлої людини, незаконне

⁷ Текст проекту нового Кримінального кодексу України. Контрольний текст проекту станом на 25.02.2024 / Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf>

розкопування могили, незаконне здійснення доступу до місця поховання, незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлої людини або розчленування його, незаконне заволодіння предметом, який перебуває в могилі, іншому місці поховання чи на тілі (останках, праху) померлої людини, незаконне знищення або пошкодження місця поховання померлої людини чи місця пам'яті, осквернення місця поховання померлої людини чи місце пам'яті.

По-перше, невинуватим видається намагання сформулювати виключний перелік зовнішніх проявів об'єктивної сторони цього злочину, для яких у самій назві статті використовується загальне поняття «наруга». По-друге, як об'єкт кримінально-правової охорони автори проєкту називають не лише померлу людину (її тіло, останки, прах), а й могилу, інше місце поховання, місце пам'яті. У зв'язку з цим навряд чи вірно, наприклад, пошкодження могили вважати наругою над померлою людиною, адже наруги над померлим як такої не вчиняється, тож більш доцільно говорити саме про наругу над місцем поховання, адже саме по відношенню до нього здійснюється посягання.

Поряд з тим, видається слушною ідея доповнення переліку об'єктів злочинного посягання «місцем пам'яті» та надання його визначення в п. 4 ст. 7.6.1 проєкту, адже це вирішує актуальну проблему кваліфікації діянь, зокрема пов'язаних з наругою над пам'ятними спорудами, які можуть встановлюватись будь-де без прив'язки до могили або іншого місця поховання.

Таким чином, чинну редакцію ст. 297 КК України навряд чи можна назвати досконалою. Тривалий час законодавець не приділяв належної уваги її положенням, а подальші активні перетворення видаються доволі суперечливими. Проте й запропоноване нове бачення шляхів кримінально-правової протидії посяганням на моральність у цій сфері призведе скоріше до розмивання поняття «наруги» шляхом виділення окремих її видів як способів вчинення злочину та породить невизначеність й численні труднощі в правозастосуванні. Це зумовлює необхідність подальших досліджень та вивчення прогресивного зарубіжного досвіду для приведення норми, що розглядається, у відповідність до потреб сучасного суспільства.